

מחקר זה מוקדש לזכר הותני האהוב הסופר והעיתונאי
ר' מרדכי צבי רסל ז"ל אשר בדרך חייו – רצופת המאבקים
ומסירות הנפש ובכתיבתו הרוויה אהבה לכלל ישראל הורני משמעות
חיים אמיתית מהי.

פרופ' משה אזר

יהי זכרו ברוך!

ניירוטיות, משמעות אקזיסטנציאלית וחיזוקו העצמי של ה"אני"

מבוא

ניירוטיות פסיכוגנית מתהווה מתהליך תת-הכרתי. ה"אני" מגן על עצמו מפני חוויות מסוימות המעיקות עליו, בכך שהוא הודף אותן במתכוון מן התודעה והוא מדחיקן ל"לא מודע" (פנישל, 1934). ההדחקה מאפשרת מחיקה, לכאורה, של אותן מחשבות או של אותם אירועים מהזכרון, אך מותרה ב"לא מודע" של הפרט מטען אנרגטי בלתי נשלט על ידי ה"אני". הקונפליקט הלא-פתור, שנדחק ל"לא מודע", גורר בעקבותיו אי שקט נפשי, המלווה בחרדה, שהוא מציזו יוצר אי-יציבות רגשית. אנה פרויד (1965) הניחה, כי לא ניתן באמצעותם של תהליכים חינוכיים למנוע אירועים טראומטיים היוצרים חרדה, והיעדר היכולת לפותרם כראוי, גורם לחולי ניירוטי. לדבריה, הפדגוגיה הפסיכואנליטית לא השיגה את מטרתיה, אותם הניחה בראשית דרכה. הדור הגדל במשטר החדש, המבוסס על העקרונות של הפסיכואנליזה, שונה אולי במובנים מסויימים מילדי הדורות הקודמים, אך אין הוא משוחרר מחרדות ומקונפליקטים יותר מקודמיו, ולכן הוא נתון לסכנת פגיעה מהפרעות ניירוטיות ומשאר סוגים של הפרעות נפשיות. "חשיבה אנאליטית", לדעתה, "היתה חייבת להכין אותנו לכך, שהחיפוש אחרי שורשי הניירוזה, כמוהו כתקווה למנוע ניירוזות באמצעות חינוך, הינו בלתי מציאותי". (1965; שם, עמ' 27).

לפי אנה פרויד, החרדה נוצרה בנו ומלווה את כולנו, והיא גורמת בנו אי-יציבות, שהיא בלתי נמנעת. הידיעה של תהליכי ההתפתחות, אין בה כדי למנוע קונפליקטים והדחקה. מערכת החינוך לא תוכל לשחרר אותנו מאי-היציבות. כולנו נעשים ניירוטיים, ואנו חיים בעולם של אי-ודאות. יכולתו של הפרט לשלוט על האירועים שמסביבו הולכים ונחלשים, כך שאי-היציבות הנוצרת מאותם תהליכים של הדחקה, לא תפחת. גישתה של אנה פרויד, היונקת מעולמה כמטפלת אנאליטית, מקבלת הארה וכיוון שונה במשנתו של פראנקל. הוא מאשר את קיומה של החרדה באדם, אך הוא גם מצביע על הכיוון שיצמצם את השפעתה. משנתו של ויקטור פראנקל מעניקה מימד נוסף לתפיסת חייו של הפרט, המסוגל לנטרל או לצמצם את השפעתה של החרדה המודחקת בו. לסברתו של פראנקל, סגולה מיוחדת היא באדם, שאין הוא יכול להתקיים, אלא אם כן הוא צופה אל העתיד, (SUB SPECIE AETERNITATIS). זהו מקור ישעו של האדם גם ברגעים הקשים ביותר של קיומו. משימה זו אינה קלה. היא דורשת מאמץ, והיא מחייבת מעורבות אישית עמוקה (1970; עמ' 94).

תודת המחבר נתונה לד"ר אברהם לסלוי על סיועו הרב, וכן לאלונה קורן, לדורית שמש (אולניק) וליהודית קנר על עזרתם הטאמנה.

המשימה כרוכה בהתרכזות במשמעות ההווה האנושית, ובנטילת יוזמה לחפש אחר משמעות זו. הפרט נדרש להעניק מימד של תוכן לעשייתו בהווה ובעתיד. הוא נדרש לחריגה מעצמו, להרחבה עצמית תמידית. לפנינו מימד תוכני פנימי, שבונה האדם מעצמו ובתוך עצמו. מימד זה מובילו להתחייבות פנימית של התייחסות חיובית לעצמו ולסביבתו. זה תהליך שיוביל. תוך כדי ראיית חיים חיובית (בטיסטה ואלמונד, 1973) לתחושה של שלמות ושל השתייכות לסביבה הקרובה והרחוקה (ויסקופף, 1968). תחושה זו מחזקת את עצמיותו של האדם, מרשלת ומחסנת אותו, ומאהילה על מקורות חרדה הלוחצים עליו. לדעת פראנקל (1970; עמ' 19), יש בכוח זה, המתבטא כ"שאיפה לפשר קיומי", להיות כוח מניע ראשוני, העומד כנגד עקרון העונג ("השאיפה לעונג") של פרויד, וכנגד ה"שאיפה לכוח" של אדלר.

השפעתה של החרדה, המעניקה אייציבות לאדם, תצטמצם, אם יצליח להעצים את ה"אני" שלו באמצעותו של פשר חיים קיומי. פשר החיים הקיומי מוצאו מהעתה ההווית, בו נמצא הפרט, כשהוא שואב מעברו של אותו האדם, והוא צופה לעתידו. יציבותו של ה"אני" הנבנה ומתעצם באמצעות מציאת הפשר הקיומי, יונקת מעברו, מההווה שלו ומהאופן בו יבנה את העתיד. אין הכחשה של עבר, יהיה כאשר יהיה, יכולה לסייע בפתרון בעיותיו של האדם. ההיפך הוא הנכון; מעברו הוא יונק את עצמותו. הבניה של הפשר הקיומי הינה רציונאלית, ומלווה ביחס חיובי לחיים, ולכן היא מעניקה ל"אני" עוצמה אמיתית. המודעות הנוצרת היא של האדם לעצמו מתוך עצמו, ולכן היא מעצבת את ייחודיותו האינדיבידואלית, והיא בונה אותו כאמיתי כלפי עצמו וכלפי סביבתו. בעיותיו של האדם הניירוטי נובעות מהתחושה שהוא מאויים מעולמו ה"לא מודעי" הפנימי, ומכוחות העולם החיצוניים. השתלטות הכוחות הפנימיים והחיצוניים על האדם מונעים ממנו את החיות הקיומית.

פיתוחו של מימד רוחני הומאני באדם, מתוך מודעות מלאה, מעניקה כוח שיוביל להתעלות מעל אותם כוחות מאלצים. מימד רוחני זה, יעניק לפרט את האוטונומיה התפקודית, את החופש, ואת החירות לפעול מתוך אחריות ומתוך בחירה חופשית. תהליך זה, יש בכוחו להוביל את האדם להתייחסות לתחושותיו הפנימיות ולאירועים הקורים אותו והמתרחשים בסביבתו. תהליך זה של התעלות עצמית (TRANSCENDENCE), יסייע בהתהוותה של החריגה מתוך העצמי שתיצור את ההרחבה וההעצמה העצמית. התהליך הזה יאפשר לאדם להתגבר על חרדתו, להשתלט עליה, למצוא פתרונות למועקותיו הפנימיות, וכן להתגבר על מציאות המיצרה את צעדיו ומערימה קשיים בדרך הסתגלותו אליה. מציאת הפשר הקיומי האישי מעניקה לפרט את היכולת התפקודית בהווה ובעתיד, וכן מניעה אותו לפעול ולשנות מצבים בתוככי התהליך של השתייכותו ושל הסתגלותו לקבוצה.

מהאמור עולה, כי החריגה מעצמו והחתיירה לפשר קיומי מעצימה את ה"אני", עד כדי כך שהוא יהיה מסוגל להתגבר על החרדה שבו. תהליכים אלו המעניקים לפרט מהות קיומית, משמשים כפתרונות נואוגניים (נואוס – דעת), אולם על האדם ללמוד להוציא שאיפה חבויה זו מהכוח אל הפועל. החינוך אינו צריך לשאוף ללמד את האדם לבנות לעצמו מערכת חיים הומיאוסטטית (מצב של היעדר מתיחות), אלא לדאוג שתתהווה מתיחות רוחנית בהוויתו הקיומית. בריאות הנפש, לדעת פראנקל, מבוססת על מידת מה של מתיחות, הנובעת מהפער בין מה שהאדם כבר פעל ועשה, לבין מה ששומה עליו לפעול. מתיחות זו, הטבועה באדם, הינה חלק מתקינותו הנפשית. מערכות החינוך חייבות, לפיכך, לתבוע מהפרט הגשמת פשר פוטנציאלי.

תביעה זו יוצרת מתיחות חיובית. הדינאמיקה הרוחנית נוצרת מאותו שדה, שבו הקוטב האחד הוא הפשר שיש להגשימו והקוטב האחר הוא האדם שעליו תפקיד הגשמת הפשר. אם יפעל הפרט הסובל מחרדה למען הגשמת הפשר הקיומי שלו, תוענק לו יעוצמת אנושי. שתוכל לעמוד כנגד חרדתו הפסיכוגנית. (עמ' 128).

במחקרנו זה ניסינו לבחון קשרים אפשריים בין נוירוטיות פסיכוגנית (חרדה אישיותית) לבין פתרונות נואוגניים, וכן לבחון אם באפשרותם של הפתרונות הנואוגניים להשפיע על מרכיב הנחשב כתורשתי (כמו מידת האקסטרורטיות של האדם). אייזנק (1967) מסתמך על ממצאים מתחום תורת הלמידה והוא מגיע למסקנה, שמבחינה פסיכולוגית, המצפון אינו אלא תגובה מותנית. הוא מצא הבדלים בכושר ההתנייה של בני אדם; למשל מסוגלות להתנייה גבוהה יחסית אצל האינטרוורטים, ונמוכה יחסית אצל האקסטרורטים. יתר על כן, הוא טוען, שנטיה זו לאקסטרורטיות או לאקסטרורטיות, לקושי התנייה ולמבנה גוף מזומורפי. נתונים אלה קשורים לטיפוס אישיות, שמעצם טבעו חשוף יותר לגירויים חיצוניים, ונשלט פחות על ידי מצפונו. (שוהם, רהב, ואדד 1980). עניין אותנו לבחון, קשרים אפשריים בין משמעות החיים לבין גורם לאקסטרורטיות, לקושי התנייה ולמבנה גוף מזומורפי. נתונים אלה קשורים לטיפוס אישיות, שמעצם טבעו חשוף יותר לגירויים חיצוניים, ונשלט פחות על ידי מצפונו. (שוהם, רהב, ואדד 1980). עניין אותנו לבחון, קשרים אפשריים בין משמעות החיים לבין גורם לאקסטרורטיות. במיוחד לאור הממצאים על השליטה הרצונית האפשרית על זהליכים פיזיולוגיים המעוצבים על ידי מערכת העצבים האוטונומית. נראה לנו, בכל זופן, כי פתרונות נואוגניים לא ישפיעו על מרכיב מולד וראשוני כאקסטרורטיות. ואיך, טוברים אנו, כי יש בעבריינות עצמה לא רק כדי להעניק עוצמה וכוח שליטה, התאם לגישה האדלריאנית, אלא גם עוצמה תחליפית במובן שהוא לכאורה נואוגני. מקרים מסויימים, העבריינות יכולה להעניק תחליף למהות הקיומית ולספק מעין זכן חיים. העבריינות, יש בכוחה להיות גם גורם של חיות, של הרחבה ושל חריגה צמית, אם תהווה פשר החיים של האדם. מהאמור עולה, כי העבריינות עצמה תוכל מקרים מסויימים, להיות זו המעניקה לא רק את התחליף למשמעות החיים, אלא גם ת משמעות החיים עצמה, שתעצים במידה מסויימת את ה"אנושי", ותאפשר את צמצום שפעתה של החרדה על האדם.

השערות

אנו משערים, בעקבות פראנקל, כי אכן ה"שאיפה לפשר" ומציאת ה"מהות הקיומית" של האדם הינן כוח ראשוני ולא שכלון שניוני (רציונאליזציה) של זחפים אינסטינקטיביים. לכן ככל שמידת הנוירוטיות הפסיכוגנית תעלה, יהא האדם רחוק יותר מן ההכרה המלאה במשימת חייו. וכן להיפך, ככל שיהיה אדם רחוק יותר מן ההכרה המלאה במשימת חייו, כן תעלה מידת החרדה הפסיכוגנית (נוירוטית) שלו.

ה"שאיפה לפשר", שהיא כוח נפשי ראשוני, משפיעה על תהליכים נפשיים אחרים המתקיימים בנו במגמה להפחית את השפעתה של החרדה הפסיכוגנית.

פתרונות נואוגניים יהיו בעלי השפעה מוגבלת ביותר על נטיות טבועות מלידה כמו יקסטרורטיות.

פתרונות עברייניים, שמעצם מהותם הם מורכבים, יהיו לחלק מהאוכלוסיה

העבריינית פתרונית תחליף להיעדרה של המהות הקיומית האמיתית, כך שנמצא שבאוכלוסיית העבריינים יהיו גם כאלה עם נזירותיות נמוכה ומשמעות חיים גבוהה.

אופלויסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר הורכבה מ-446 נבדקים, בהם 140 עבריינים כלואים, ו-306 לא עבריינים. התפלגות האוכלוסייה העבריינית הכלואה והלא-עבריינית לפי משתני הרקע הדמוגרפיים – מתוארת בלוח 1. האוכלוסייה העבריינית הכלואה כללה מדגם אקראי של 58 אסירים מבוגרים (כלא "רמלה"), 21 אסירות מכלא נשים ("נוה תרצה"), שהן כל האסירות שהיו אז בכלא, זולת האסירות הבטחוניות; 15 כלואים נוספים היוו מדגם של עבריינים כלואים המכורים לסמים (כלא "רמלה"), וכן 31 עבריינים צעירים כלואים, שנלקחו כמדגם אקראי מבית כלא המאכלס בתוכו אסירים צעירים מגיל 17 ועד 20 שנה (כלא "תל מונדי").

גיל הנבדקים נע מ-17 עד 51 שנה, כדלקמן: 103 נבדקים היו בני 17-21 שנה; 261 נבדקים היו בני 20-30 שנה, והשאר, 82 נבדקים, היו בני 41-51 שנה.

לוח 1

משתני רקע דמוגרפיים של אוכלוסיית המחקר

עבריינים (N=140)		לא עבריינים (N=306)		משתנה/קבוצה רקע
מספר	אחוז	מספר	אחוז	
ארץ לידה				
79.2	126	76	232	ישראל
10.1	16	14	43	אירופה ואמריקה
10.7	17	9.5	29	אפריקה ואסיה
מוצא אב				
5.6	9	23.2	70	ישראל
18.8	30	43.7	132	אירופה ואמריקה
54.8	121	33.1	100	אפריקה ואסיה
מוצא אם				
7.7	12	27.8	85	ישראל
16	25	38.9	119	אירופה ואמריקה
76.3	119	33.3	102	אפריקה ואסיה
דת				
96.5	109	83.4	245	יהודי
1	1	10.1	28	מוסלמי
0	0	0.1	2	דרוזי
2	2	0.4	1	נוצרי
השכלה				
46.8	51	0	0	יסודית
4.4	48	33.2	82	תיכונית
9.2	10	66.8	165	על-תיכונית
מין				
55	137	63	211	זכר
15	23	37	122	נקבה
שרות בעת-ל				
21.1	16	74.8	226	כן
47.4	36	12.6	38	לא
15.8	12	9.3	28	לא חויב בניוס
15.8	12	3.3	10	לפני גיל בניוס

כלי המחקר

א. שאלון אקסטרורטיות ונוירוטיות (MPI). השתמשנו בשאלון שעובד על ידי אייזנק (1969). הוא מורכב מ-48 שאלות, כשעשרים וארבע שאלות מתייחסות לאקסטרורטיות, ועשרים וארבע לנוירוטיות. בכל שאלה ניתנת לנשאל הברירה המשולשת של בחירה בין תשובה חיובית לבין תשובה שלילית או תשובה של אי ודאות(?). הניקוד המקסימלי לכל שאלה הוא שתי נקודות לתשובה חיובית, נקודה אחת לתשובה של אי ודאות, והיעדר ניקוד לתשובה שלילית. דוגמה לשאלות:

1. "האם אתה שמח ביותר, כאשר אתה מועסק בביצוע עניין הדורש פעולה מהירה?"
כן, לא?
2. "האם אתה מרגיש את עצמך לפעמים שמח ולפעמים מדוכא, ללא שום סיבה גלויה?"
כן, לא?

בדיקת מידת האקסטרורטיות מוגדרת בתחום 24-48 נקודות, והאינטרוורטיות בתחום 0-23 נקודות. בדיקת הנוירוטיות נעשית באמצעות עשרים וארבע שאלות המצויות באותו שאלון ומפוזרות בו באקראיות. מידת הנוירוטיות נמדדת על פי רצף מאפס (שהיא נוירוטיות הנמוכה ביותר) ועד ארבעים ושמונה (שמבטא נוירוטיות גבוהה מאוד).

ג. שאלון הבא לבחון את המשמעות בחיים (THE PURPOSE IN LIFE TEST, PIL). זהו סולם עמדות הבנוי על האוריינטציה של הלוגותרפיה.

הסולם הוכן על ידי קראמבו ומיזלהליק (1964, 1969; וכן עיין קראמבו 1968, 1977) ותוקף על אוכלוסיות פסיכיאטריות ונורמאליות. התקפות של הכלי הוערכה גם באוכלוסיות חולות, באמצעות בדיקת המתאם בין ציוני PIL לבין דירוג של תרפיסטים שבחנו את הנבדקים.

המהימנות SPLIT HALF של PIL היא 0.81 (מבחן פירסון), ובתיקון ספורמן – בראון 0.90. בכל שאלה מבין עשרים השאלות, מתבקש הנשאל להגיב על גבי סולם של מספרים מאחד ועד שבע. השאלון מורכב מ-20 שאלות כשכל שאלה שבעה דירוגים. הציון נע בין 20-140 נקודות. סכום הנקודות הנצברות מציין את עצמתה של משמעות החיים, כך שככל שהוא גבוה יותר, משמעות החיים גבוהה יותר.
להלן שתי שאלות לדוגמה:

7	6	5	4	3	2	1			
								1. אני בדרך כלל:	
							משועמם	נויטראלי	שופע חיים, נלהב, חי.

1	2	3	4	5	6	7			
								2. החיים לגבי נראים לי:	
							ללא מטרות	נויטראלי	תמיד שגרתיים
							או תכליות	ולא מעוררים	

נלקחו למדגם הסטטיסטי שלנו נחקרים שהשיבו לפחות על שש עשרה מתוך עשרים השאלות. לכן נערך תיאום פקטוריאלי בין אלה שהשיבו על כל השאלות לבין אלה שלא השיבו על כולן. הציון עבור כל נחקר הוא ממוצע הדירוגים שנתקבלו בשאלות שעליהן הוא השיב. לפיכך, נע הציון בין 1-7. ציון של 7 מצביע על פשר חיים גבוה ביותר; ככל שהציון יורד, כך פוחתת עצמתו של פשר זה.

העצבנות. לדעת מרן הרב זצ"ל, היא התוצאה מהפחד והיאוש המפעמת בתוככי האדם. כאשר האדם מקשר הרגשה זו עם תשובה, הופכת החרדה שבו לשמחה. התשובה משרה על האדם בטחון. עצמת ההשפעה של התשובה היא במתן התשובה לבעיה הקיומית. היא הגוררת את ה"חרויה מעצמך". במקום התמקדות והתרכזות בצרכים הגשמיים והאנוכיים, נדרש האדם לחרוג לעבר מטרות שהינן מחוץ לעצמיותו הגשמית והעכשווית, לעבר הרוחניות. כאמור, לדעת מרן הרב זצ"ל, מקופלת בתשובה המחשבה כי החטא, הסטייה, הפשע הינם אירועים אנושיים וטבעיים. "כל אדם נתון לנפילות, בלא תשובה האדם עלול להיתפס ליאוש המרפה את ידיו מעשיית מעשים טובים". חשוב לא פחות הרעיון, כי בתשובה מצויה התקווה לכל אדם מאמין, שיוכל להשתחרר מרגשות האשם: "שתה עוונותיו לנגדך, עלומו (חסרונו, מלשון נעלם) למאור פניך" (תהילים ד', ח). בדרך התשובה, רואה מרן הרב זצ"ל, את הדרך המאפשרת לאדם לחזור אל צורכי עצמו העליונים. "כששוכחים את מהות הנשמה העצמית, כשמסיחים דעת מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק".

בספרו "מוסר הקודש" (עמ' קמ), מבהיר הוא, כי חטאו של אדם הראשון התבטא בכך, שנתנכר לעצמיותו הפנימית, שפנה לדעתו של נחש ואיבד את עצמו. לא ידע אדם הראשון להשיב לעצמו תשובה ברורה על שאלת האיך? "מפני שלא ידע נפשו, מפני שהאניות האמיתית נאבדה ממנו". "הכל נעשה מעורבב ומסופק", כלומר, החולשות הגופניות והרוחניות, המחשבות הפסולות, הפחדים ורעיונות השווא באים רק מחסרון ההארה של הנשמה העצמית, ממהותה הפנימית. ההתרכזות ב"אני הגשמי" – סופה חרדה. "לחשוב על דבר גורלות וקריירות... וגו'... זכה הולך העולם וצולל באובדן ה"אני" של כל אחד, של הפרט ושל הכלל" ("מוסר הקודש", עמ' קמ). נראה לנו, כי עבודת המחקר הנוכחית חייבת להיות פתח לבחינה מחקרית של סוגיות דוגמת זו העוסקת ב"חוזרים בתשובה", וכן באלה ש"תורתם אומנותם" (תלמידי ישיבות). במקביל יהיה מענין לבחון אוכלוסיות ערכיות חילוניות ודתיות כאחת, דוגמת אלו הבוחרים בעולמות של הגשמה רעיונית (הקיבוץ, ההתיישבות, וכד'), ואכן את זאת החילונו לבדוק.

ב. אקסטרורטיות ומשמעות חיים

יונג (1964), אייזנק (1964), בודי (1978) ואחרים מסווגים כידוע, את בני האדם על פי נטייתם למוחצנות (אקסטרורטיות) או למופנמות (אינטרוורטיות). אייזנק (1977) שהגדרותיו בנידון הן ייחודיות סובר, כי הבדלים אלה בין בני האדם הם תורשתיים, והם נובעים משונות פיזיולוגית הנגרמת מתיפקוד ייחודי של קליפת המוח. האינטרוורטים הינם בעלי קליפת מוח אקטיבית, המפקחת ומתאמת את התהליכים הקולטים גירויים מהחוץ ואת אלו המגיבים על אותם גירויים. האקסטרורטיות הינם בעלי קליפת מוח פאסיבית יותר המאפשרת בכך למרכזים הנמוכים לקלוט גירויים ולהגיב עליהם בפיקוח מצומצם. האקסטרורט, משום כך, קולט תהליכי התנייה והרגלה אחרים מהאינטרוורט. תהליכי ההתנייה, שעיקרם בהתרחשות הצמודה של הגירוי והתגובה, מתרחשים ביתר קלות אצל האינטרוורטים, ומשום כך הוא זקוק לחזרות מעטות עד להפיכתו למותנה.

פוטנציאל ההתנייתיות של האקסטרורט נמוך יותר, לאמור התנייתו קשה יותר. הוא זקוק להרבה חזרות ועליהן להיות בעוצמה גבוהה. יכולתו לעכב תגובות על הגירויים שהוא קולט מצומצמת יותר, ולכן הוא יותר אימפולסיבי. נבחן המתאם שבין הציון למשמעות החיים של הנבדק לבין ציון האקסטרורטיות שלו ולא מצאנו מתאם מובהק.

לכאורה ניתן היה לחשוב, כי תהא השפעה לנתהליכים האקסיסטנציאליים המלווים התהוות הכשר הקיומי. כך שישיעו על מערכות מולדות, כפי שתהליכים קוגניטיבי משפיעים במידה מסויימת על מערכות המועצות על ידי מערכת העצבים האוטונומי נבחרה השפעתם של משתנים ניספיים, (מוצא הורים, סדר לידה, מין, גיל, השכ ערכים, דעה פוליטית וכו'), אך בכל המקרים לא נמצא מתאם מובהק. אומתה ההשערה, שלפתרונות נואוניים יש קשר מועט עם תכונות מולדות האקסטרורטיות (אייזנק 1977). במחקר אחר נמצאו (אדד, 1986) בעקבות איי (1969, 1970) ואחרים, כי ציון האקסטרורטיות וציון הנירוטיות היה בהם כדי לה גורם מסייע בניבוייה של ההתנהגות העבריינית. לא נמצא קשר דומה בין אקסטרורט לבין משמעות חיים. אמנם נמצא, בעבודות שונות, כי יש בכוחם של תהליכים השיבת כדי להשפיע על תיפקודה של מערכת העצבים האוטונומית. מחקרים מורים (קפ 1968) על האפשרות לרכוש שליטה רצונית בתיפקודים אוטונומיים. וייס ואנגל (71 הוכיחו, כי ניתן לשלוט על ההפרעות בקצב פעימות הלב באמצעות החשיבה. בדו הוכיח בטמזיאן (1972), את קיומה של שליטה רצונית בשרירי השלד. ביטולה הדיכוטומיה בין מערכת העצבים האוטונומית לבין מערכת העצבים המרכזית מתחי מן העובדה שתהליכים קוגניטיביים, משפיעים על שתי המערכות. ממחקרים כמו של פטריי (1967), ספרי (1968), פיטר (1971) ועוד, נבחן כיוון חדש לבחינת תוו האמפולטיביות, ונפתחות דרכים חדשות להשגת שליטה רצונית בתופעות שהן תוו מפעולתה של מערכת העצבים האוטונומית. ולכן יהיה מעניין לבחון את השפעתה משמעות החיים על גורמים פיסיוולוגיים המעוצבים על ידי מערכת העצבים האוטונומי הלוגותרפיה פיתחה את הטכניקה הקרויה "היכוונה הפראדוקסלית". בטכניקה נקרא המטופל לכוון את רצונו, אל אותו דבר עצמו שהוא חושש מפניו. בדרך זו מטו הלוגותרפיה באירועים שמקורם בחרדה פנימית, וביניהם גם בתופעות של פו הכוללות גם כאלו הקשורות בעיצוב המערכת האוטונומית. ההנחה היא; כי "הפחד אם המאורע"; דהיינו; חרדת הציפיה גוררת את הופעת האירוע הלא רצוי. אדם החו להסמיק בפני קהל, להזיע או לגמגם, אכן יעשה זאת. כגודל חרדתו בפני התבטו האירוע, כן יגבר הסיכוי להופעתו של הסימפטום. חלק מאירועים אלה קשורים במעו העצבים האוטונומית. הלוגותרפיה טוענת לתוצאות טובות בטכניקה הפראדוקסא וראוי, אכן, לבחון בדרך הניסוי את הקשרים הללו.

ג. פתרונות עברייניים כמשמעות חיים

סברנו, כי חלק מהעבריינים ימצא בעבריינות עצמה תחליף לכאורה, כעוגן קיי ואילו עבריינים אחרים ימצאו בעבריינותם את פשר חייהם. העבריינות, יש והיא עצמה מעניקה לפרט כוח ויכולת, ובו בזמן היא יכולה להג תוכן ומשמעות לחייו. פיתחנו מחשבה זו מתוך קריאה בכתביהם וביומניהם עבריינים, ובמיוחד בספרים של זיאן גנה. בחינתה של השערה זו היא קשה. בכל א חשוב להתעכב בממצאים שבלוח 5, ובמיוחד באותם 23 עבריינים כלואים בעלי נמוך של נירוטיות וציון PIL גבוה. יתכן ומשמעות החיים שלהם ינקה מעצם עוי העברייני. ברור, כי יש לבחון עניין זה בהעמקה וכן להקדיש לזאת מחקר נפרד.

הרהורים לסיכום

פשר החיים מבטא מצב אינדיבידואלי, ומשום כך הוא חסר הגדרה אחידה. פרא זנמק זאת באומר, כי "פשר החיים שונה בכל אדם ואדם, בכל יום ויום, בכל ג

ושעה, לכן העיקר אינו בפשר החיים באופן כללי, אלא בפשר הייחודי של חיי אדם ברגע נתון (פראנקל, 1970, עמ' 131). הציון המבטא את משמעות החיים של הפרט, מבטא את התחושה הסובייקטיבית של הנשאל. סביר להניח, כדברי יונה כהן בשיחתו עמי, כי לשם מילוי השאלון נדרש מהמשיב להיות בעל כושר לאינטרוספקציה, ומי יבטיח לנו, כי כל המשיבים היו בעלי כושר לכך. בדרך כלל, הכושר לאינטרוספקציה משופע נגורמים כמו מין או גיל ואילו בעבודתנו לא התגלתה השפעה של גורמים אלו על המתאם שבין ציון PII לבין ציון הנוירוטיות, וכך לא התגלה קשר בין גילו או מינו של הנשאל לבין ציון PII. בדומה, היה אפשר להניח, כי ההשתייכות המעמדית והא במתאם מסוים עם ההתייחסות לעתיד כמימד של זמן משמעותי, לעומת האוריינטציה להווה, כמימד הזמן הטיפוסי והעכשווי. לא מצאנו כי גורם זה השפיע על המתאם שבין הנשאלים שנבחנו. ישנם אירועים או מצבי מציאות שסביר להניח, כי ישתלטו על הציפיה לעתיד של הפרט. מימד העתיד של אסיר, יש והוא ממוקד מסביב לשחרורו מבית הסוהר, ואירוע זה יהיה כה משמעותי עבורו, עד שישתלט על כל מימד העתיד שלו. לא מצאנו במחקרנו, ניטוי להנחה זו. ניתן משום כך להניח, כי הפשר הקיומי שיוצר האדם יוצר היעצמת אנני מהותית, המנטרלת את השפעתם של גורמים רבים. המתאם השלילי בין ציון משמעות החיים לבין ציון הנוירוטיות, התגלה בשתי האוכלוסיות הנבדקות; אלא שהמתאם השלילי שנמצא באוכלוסיה העבריינית היה -0.52, ואילו באוכלוסיה הלא-עבריינית הוא היה -0.33, האוכלוסיה העבריינית היתה בעלת ציון ממוצע נמוך יותר של משמעות החיים. הריק הקיומי, המבטא ריקנות פנימית, היה עמוק יותר באוכלוסיה העבריינית. אוכלוסיה זו שביטאה את עצמה בפעילות עבריינית אקטיבית, (לרוב האסירים תיקי עבירה רבים מאוד), מילאה אולי את הריק הקיומי שבה באמצעות התחליף העברייני לפשר החיים. ייתכן והשאיפות לשליטה, לכוח, לתחושה של יכולת מחד, או הנהייה אחר העונג מאידך, מצאו את התגשמותם בהתנהגות העבריינית והם היוו תחליף לפשר הקיומי החסר. לסברתו של פראנקל, "הליבידו המיני מתחיל להשתולל בריק הקיומי" (פראנקל, 1970; עמ' 130). השאיפה המתוסכלת לפשר קיומי מקוזזת על ידי השאיפות לכוח ולשליטה, ומתגלגלת גם לתחום המיני, כך שיתכן והקיוזו ייטה לעבר ההתנהגות הסוטה.

לבסוף, נראה לנו להצטרף לארנולד וגרסון (1954) ולהמליץ, על פי ממצאי מחקרנו, כי שיטות תירפויטיות שונות תכלולנה במידה זו או אחרת גם לוגותרפיה.

ביבליוגרפיה

- אורבך, א"א, "חז"ל – אמנות ודעות", הוצאת מאגנס, ירושלים תשכ"ט 1969.
- פראנקל, ו', "האדם מחפש משמעות", ממחנה המוות אל האכסיסטנציאליזם, מבוא ללוגותרפיה, הוצאת דביר, ירושלים 1970.
- פראנקל, ו', "הזעקה הלא נשמעת למשמעות", הפסיכותרפיה וההומאניזם, הוצאת דביר, ירושלים 1982.
- קוק, הרב אברהם יצחק הכהן, "אורות התשובה", מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ז-1977.
- קוק, הרב אברהם יצחק הכהן, "אורות הקודש", מוסד הרב קוק, ירושלים 1978.
- שמואלבוץ, הרב חיים לייב, "שיחות מוסר", הוצאת הישיבה, ירושלים תשי"מ-1980.
- שוהם, ש"ג, רהב, ג', אדד, מ', "קרימינולוגיה", הוצאת שוקן, ירושלים – תל-אביב תשי"מ-1980.

- Addad, M. Dimensions of Personality and Methods of Judgement Among Criminal Population. *Annales Medico-Psychologiques*, in Press
- Battista, J. and Almond, R. The Development of Meaning in Life. *Psychiatry*, 1973, 36, Nov.
- Boddy, J. *Brain Systems and Psychological Concepts*. New York: John Wiley & sons, 1978.
- Burgess, P.K. Eysenck's Theory of Criminality: A New Approach. *British Journal of Criminology*, 1972, 12, 74-82.
- Crumbaugh, J.C. and Maholick, L.T. An Experimental Study in existentialism: The Psychometric Approach to Frankl's No'Ogenic Neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 1964, 20 (2), 200-207.
- Crumbaugh, J.C. Cross Validation of Purpose in Life Test Based on Frankl's Concepts. *Journal of Individual Psychology*, 1968, 24, 74-81.
- Crumbaugh, J.C. and Maholick, L.T. *Manual of Instructions for the Purpose in Life Test (Pil)*. Munster, Indiana: Psychometric Affiliates, 1969.
- Crumbaugh, J.C. The Deeking of Noetic Goals Test: A Complementary Scale to the Purpose in Life Test (Pul). *Journal of Clinical Psychology*, 1977, 33, 3.
- Eysenck, H.J. *Crime and Personality*. London: Routledge and Kegan Paul LTT (2nd ed.), 1977.
- Eysenck, H.J. *The Biological Basis of Personality*. IL: Charles C. Thomas, 1967.
- Eysenck, H.J. and Eysenck, S.B.G. *Personality Structure and Measurement*. London: Routledge and Kegan Paul, 1969.
- Eysenck, H.J. *The Structure of Human Personality* (3rd ed.). London: Methuen & Col., Ltd., 1970.
- Eysenck, H.J. and Eysenck, S.B.G. Psychopathy, Personality and Genetics, In: R.D. Hare and D. Schelling (Eds.) *Psychopathic Behaviour: Approaches to Research*. Chichester: John Wiley & Sons, 1970, 197-223.
- Fenichel, O. *Outline of Clinical Analysis*. New York: W.W. Norton, 1934.
- Fenichel, O. *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*. New York: W.W. Norton, 1945.
- Frankl, V. On Logotherapy and Existential Analysis. *American Journal of Psychoanalysis*, 1958, 18, 28-37.
- Frankl, V. Paradoxical Intention: A Logotherapeutic Technique. *America Journal of Psychotherapy*, 1960, 14, 520-535.
- Frankl, V. *Psychotherapy and Existentialism: Selected Papers on Logotherapy*. N.Y.: Washington Square Press, 1967.
- Frankl, V. *The Doctor and the Soul: From Psychoterapy to Logotherapy*. Alfred A. Knopf, N.Y.: 1968.
- Freud, A. *Neuroses and Psychoses*. London: Hogarth, 1961.
- Freud, A. *Normality and Pathology in Childhood*. International Universities Press, 1965.
- Freud, A. *Difficulties in the Path of Psychoanalysis: A Confirmation of Past and Present Viewpoints*. The Writings of Anna Freud, 1969.

- Glueck, S.; Glueck, E.T. *Physique and Delinquency*. New York: Harper, 1956.
- Glueck, S.; Glueck, E.T. *Predicting Delinquency and Crime*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1959.
- Jung, G.G. *Psychological Types or the Psychology of Individuation*. London: Routledge & Kegan Paul, 1964.
- Sheldon, W.H. *Varieties of Delinquent Youth: An Introduction to Constitutional Psychiatry*. New York: Harper's, 1949.

נספח
הקשר בין משתני הרקע לבין נירוטיות ומשמעות החיים

מחלק מובהקות (SIGM)	Pc (R)	ציון RL		ציון נירוטיות		מספר	קבוצה
		ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן		
.001	-.40	.85	5.39	9.15	24.17	75	מוצא אב
.001	-.42	.68	5.53	10.82	21.01	148	ישראלי
.001	-.61	1.02	5.21	11.57	27.86	189	אשכנזי
							מזרחי
							מוצא אמ
.001	-.40	.84	5.39	10.24	24.37	90	ישראלית
.001	-.48	.73	5.51	10.62	20.78	133	אשכנזית
.001	-.39	1.0	5.25	11.47	27.53	201	מזרחית
							מין
.001	-.54	.96	5.35	11.84	24.49	308	בנים
.001	-.53	.66	5.45	9.84	25.06	134	בנות
							זהות פוליטית
.001	-.36	.71	5.58	9.94	22.74	142	ימנית
.001	-.30	.89	5.59	9.72	22.52	57	מרכז
.001	-.40	.72	5.55	10.23	21.60	73	שמאלית
							גיל
.001	-.56	1.08	5.01	10.48	28.25	101	עד גיל 20 ש'
.001	-.49	.70	5.54	11.25	23.52	261	בין 20-30 ש'
.001	-.56	.99	5.34	11.53	23.69	82	מעל גיל 30 ש'
							מוצא הורים
.005	-.36	.86	5.36	9.95	24.63	61	טלדו בארץ
.001	-.44	.70	5.52	10.51	20.69	119	אשכנזים
.001	-.59	1.02	5.22	11.40	27.84	187	מזרחיים
.001	-.56	.79	5.48	12.1	23.13	53	מעורב
							סדר הלידה
.001	-.59	.85	5.35	10.13	24.61	117	ראשון
.001	-.48	.82	5.53	11.12	21.57	112	שני
.001	-.40	.78	5.51	10.93	22.79	68	שלישי
.001	-.53	1.02	5.14	11.72	28.79	124	רביעי או יותר
							רמת השכלה
.003	-.63	1.08	4.78	11.85	32.10	20	יסודית חלקית
.026	-.44	1.17	4.75	10.05	32.12	25	יסודית מלאה
.001	-.44	1.06	4.87	9.29	32.81	41	תיכונית חלקית
.001	-.44	.70	5.65	11.02	22.81	80	תיכונית מלאה
.05	-.22	.64	5.74	9.60	19.87	94	על תיכונית
.004	-.37	.59	5.56	10.87	19.85	61	אוניברסיטאית
							ערכים מוצהרים
							כערכים עליונים
.001	-.52	.80	5.44	12.21	23.98	169	חיי אדם
.05	-.39	1.14	5.5	11.54	23.0	15	ארץ ישראל
.001	-.52	.87	5.39	10.46	24.96	128	כיבוד הוולת
.006	-.57	.49	5.76	8.19	21.31	22	תורת ישראל
							הגדרה עצמית
	.25	.67	5.61	8.43	23.2	24	הררי
.009	.23	.60	5.71	10.40	19.38	122	דתי
.001	-.52	.94	5.27	10.17	27.95	131	מסורתית
.001	-.62	.89	5.15	11.84	26.55	145	חילונית
							רמת
							אקסטרוורטנות
.02	-.88	1.11	5.12	11.87	16.33	6	נמוכה
.001	-.54	.93	5.38	11.36	23.09	198	בינונית
.001	-.55	.83	5.38	10.97	25.76	232	נישנית נכבדה
	-.42	1.03	5.50	6.43	34.77	9	נכבדה

* מתאם לא מובהק

הליך

העברת השאלונים בוצעה באוכלוסיית העבריינים בהתאם לתנאים שניתן היה להשיג. חלק מהנבדקים השיב על השאלונים בבדידות וחלק אחר – בקבוצה. השאלונים הוגשו כחטיבה אחת והועברו על ידי המחבר ומיעוטן על ידי אחת משלוש עוזרותיו.

הובהר לכל נבדק, שהוא מהווה חלק ממדגם אקראי ושמטרת השאלונים היא לבדוק את עמדותיו, תחושותיו ומחשבותיו. כל נבדק נשיב על השאלות בעצמו וללא סיוע, וולתי הבהרות והנחיות כלליות וקבועות, שנאמרו בתחילת המפגש.

הנבטחה לנבדקים האנונימיות, וכדי למנוע חשדות, הם נתבקשו להחזיר את השאלון המלא ולהכניסו בעצמם לתוך הערימה של השאלונים, במקום שיבחרו הם. נאמר במפורש לנבדקים, שתשובותיהם יהיו חומר גלם למחקר, בלא שתהיה כל אפשרות לחוקרים או לשלטונות הכלא או המוסד לאתר את שאלונם האישי. באוכלוסייה הלא-עבריינית היה ההליך, באופן כללי, דומה. הבהרות וההנחיות הכלליות היו זהות לאלו שנאמרו לאוכלוסיות העברייניות. הנשאלים השיבו על השאלונים באופן אינדיבידואלי, אך הם היו מקובצים בחדר אחד.

ממצאים

1. חרדה (נוירוטיות) ומשמעות חיים (PIL) בכל האוכלוסייה
בדיקת המתאם בין ציון PIL (משמעות החיים) לבין ציון הנוירוטיות נבדק באמצעות מבחן פירסון (R) באוכלוסייה כולה. נמצאה קורלציה של $R = -.53$ עם מובהקות $P < .001$, כלומר, ככל שציון הנוירוטיות עולה, ציון PIL יורד, ולהיפך ככל שציון הנוירוטיות נמוך יותר, ציון PIL גבוה יותר. ממצא זה מאשר את הנחה למתאם שלילי בין מידת החרדה (הנוירוטיות) לבין ציון PIL. קשר זה מתואר בלוח 2.

לוח 2

ממוצעים וסטיות תקן של ציוני PIL והנוירוטיות

הציון	מספר	ממוצע	סטיות תקן	מתאם (R)
ציון בנוירוטיות	446	24.61	11.26	-.53
ציון PIL	446	5.38	.88	$P < .001$

2. נוירוטיות ומשמעות חיים בין הקבוצות
נבחן המתאם בין ציון PIL (משמעות החיים) לבין ציון הנוירוטיות (עוצמת החרדה) בין שתי הקבוצות, העבריינית והלא-עבריינית. התוצאות מצביעות על מתאם שלילי מובהק, זצל עבריינים כלואים ואצל לא-עבריינים, אף כי הקשר השלילי נראה חזק יותר אצל עבריינים מאשר הלא-עבריינים (לוח 3, חלק א'). במגמה לבדוק האם המתאם שלילי שנתגלה בין הלא-עבריינים לבין העבריינים מתקיים בכל אחת מתתי-הקבוצות העברייניות, שבנו וערכנו את אותן בדיקות. נמצא מתאם שלילי מובהק בכל אחת מתתי-הקבוצות העברייניות, ומכאן שהמתאם השלילי הינו מאפיין קבוע המשותף לכולם. (לוח 3, חלק ב').

לוח 3

נוירוטיות ומשמעות חיים אצל לא עבריינים ועבריינים לסוגיהם

קבוצה	מספר	ציון נוירוטיות		ציון PIL		מתאם מובהקות (SIGN) P < (R)
		ממוצע תקן	סטיית תקן	ממוצע תקן	סטיית תקן	
א. עבריינים ולא עבריינים עבריינים לא-עבריינים	140	32.77	9.87	4.78	1.05	-.52 .001
	306	20.88	9.80	5.65	.63	-.33 .001
ב. קבוצות עבריינים צעירים מכורים לסמים מבוגרים אסירות	31	35.88	8.38	4.19	.96	-.44 .012
	15	35.66	7.33	4.44	1.14	-.51 .048
	58	31.06	11.04	4.95	1.03	-.53 .001
	21	34.52	8.70	4.95	.78	-.53 .02

3. הקשר בין משתני הרקע לבין נוירוטיות ומשמעות חיים
נסינו לבדוק את הקשר בין משמעות החיים לבין ציון הנוירוטיות ומשתני רקע אחדים, דהיינו מוצא ההורים, מוצא האב, מוצא האם, סדר הלידה, מין הנבדק, רמת ההשכלה, ערכים, דעות פוליטיות, הגדרה עצמית לדתיות והגיל. נמצא כי עוצמתו של המתאם השלילי נותר בעינו, בלא שהושפע על ידי המשתנים הללו (ראה נספח אי').

4. אקסטרורטיות ומשמעות החיים
בחנית המתאם בין ציוני משמעות החיים לבין ציוני האקסטרורטיות הצביע על היעדר מתאם מובהק. לא נמצא מתאם מובהק גם כאשר נבחן הקשר שבין שני משתנים אלו באוכלוסיות כנפרדות של עבריינים ושל לא עבריינים (לוח 4).

לוח 4

אקסטרורטיות, משמעות חיים ונוירוטיות

קבוצה	מספר (N)	ציון האקסטרורטיות		ציון PIL		מתאם מובהקות (SIGN) (P)
		ממוצע תקן	סטיית תקן	ממוצע תקן	סטיית תקן	
כל האוכלוסיה	(446)	25.05	5.28	5.38	0.88	-.02 P=.66
עבריינים	(140)	26.30	6.18	4.78	1.05	+.06 P=.47
לא-עבריינים	(306)	24.48	4.71	5.65	.63	+.06 P=.29

המתאם בין ציון משמעות החיים לבין ציון האקסטרורטיות נבדק גם בקשר למשתני רקע נוספים, כפי שנבדקו לעיל בקשר לנוירוטיות ולמשמעות החיים, ובכל המקרים לא נמצא מתאם מובהק.

5. הרמות השונות של נוירוטיות ומשמעות החיים

בחינת הקשר בין ציון הנוירוטיות ובין משמעות החיים, מצביעה על מגמתיות ברורה. ככל שמיידת הנוירוטיות נמוכה יותר, נמצא הציין המגטא את משמעות החיים גבוה יותר. מוגמה זו אנו מוצאים בבחינת אוכלוסיית הכלואים כקבוצה אחת, וכן כאשר אנו בוחנים את האוכלוסייה על פי גיל או מין. קשר זה מתואר להלן בלוח 5. סולם הנוירוטיות חולק כך, שהתקבלו ארבע קבוצות: הקבוצה הראשונה כללה את בעלי רמה החרדה הנמוכה, מציון 0 ועד 24. בקבוצה השניה הכללנו את הנבדקים הראשונים (ציון ציון 0-24) והוספנו עליהם את בעלי הציון מ-25 ועד 36, כשטווח ציון הנוירוטיות של הקבוצה השניה היה מ-0 עד 36. הקבוצה השלישית הורכבה מבעלי ציון בינוני ועד גבוה, לאמור מ-25 ועד 48, ולבסוף, הקבוצה הרביעית, כללה רק את בעלי רמת החרדה הגבוהה, שציונם הממוצע נע בין 37 לבין 48. בלוח זה ראוי להתעכב ולבחון את אותם 23 עבריינים כלואים בעלי ציון נמוך של נוירוטיות (0-24) ויחסית לאחרים, בעלי משמעות חיים גבוהה. יתכן והתרומה ל-PIL הגבוה אצלם נובע, בין היתר, מעבריינותם עצמה. ממצא זה אינו תואם את השערותינו של פרנקל ועוד נתעכב עליו להלן.

לוח 5

רמת הנוירוטיות ומשמעות חיים בקרב עבריינים

רמת הנוירוטיות ומתאם	צעירים N = 4		מבוגרים N = 15		נשים מבוגרות N = 4		כל העבריינים N = 23	
	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן
נוירוטיות 24-0 PIL מתאם (R)	1.25	20.75	6.12	15.60	2.51	20.5	5.6	17.34
	1.4	4.72	.82	5.81	-.86	5.7	.99	5.56
	P<.004	-1.90	*	-.08	*	-.12	*	-.23
נוירוטיות 36-0 PIL מתאם	5.38	28.46	8.84	23.28	6.54	29.3	8.04	25.88
	.90	4.59	.85	5.39	.75	5.27	.90	5.16
	*	-.07	P<.03	-.39	*	-.31	P<.006	.09
נוירוטיות 48-25 PIL מתאם	6.39	38.03	6.13	36.46	5.72	37.82	6.11	37.21
	.88	4.11	.92	4.65	.68	4.78	.90	4.51
	P<.03	.44	P<.05	-.31	*	-.32	P<.002	-.35
נוירוטיות 48-37 PIL מתאם	3.02	42.68	2.78	40.65	3.2	43.0	3.06	41.68
	.88	3.82	.98	4.41	.52	4.43	.91	4.22
	*	-.44	*	-.19	*	.28	P = .058	-.27

סומנה נוכחית (*) כאשר המתאם בין ציוני הנוירוטיות ו-PIL לא נמצא מובהק

כלי המחקר

א. שאלון אקסטרורטיות ונוירוטיות (MPI). השתמשנו בשאלון ששובד על ידי אייזנק (1969). הוא מורכב מ-48 שאלות, כשעשרים וארבע שאלות מתייחסות לאקסטרורטיות, ועשרים וארבע לנוירוטיות. בכל שאלה ניתנת לנשאל הברירה המשולשת של בחירה בין תשובה חיובית לבין תשובה שלילית או תשובה של אי ודאות(?). הניקוד המקסימלי לכל שאלה הוא שתי נקודות לתשובה חיובית, נקודה אחת לתשובה של אי ודאות, והיעדר ניקוד לתשובה שלילית. דוגמה לשאלות:

1. "האם אתה שמח ביותר, כאשר אתה מועסק בביצוע עניין הדורש פעולה מהירה?"
כן, לא?
2. "האם אתה מרגיש את עצמך לפעמים שמח ולפעמים מדוכא, ללא שום סיבה גלויה?"
כן, לא?

בדיקת מידת האקסטרורטיות מוגדרת בתחום 24-48 נקודות, והאינטרוורטיות בתחום 0-23 נקודות. בדיקת הנוירוטיות נעשית באמצעות עשרים וארבע שאלות המצויות באותו שאלון ומפוזרות בו באקראיות. מידת הנוירוטיות נמדדת על פי רצף מאפס (שהיא נוירוטיות הנמוכה ביותר) ועד ארבעים ושמונה (שמבטא נוירוטיות גבוהה מאוד).

ב. שאלון הבא לבחון את המשמעות בחיים (THE PURPOSE IN LIFE TEST, PIL). זהו סולם עמדות הבנוי על האוריינטציה של הליגותרפיה.

הסולם הוכן על ידי קראמבו ומאהליק (1964, 1969; וכן עיין קראמבו 1968, 1977) ותוקף על אוכלוסיות פסיכיאטריות ונורמאליות. התקפות של הכלי הוערכה גם באוכלוסיות חולות, באמצעות בדיקת המתאם בין ציוני PIL לבין דירוג של תרפיסטים שבחנו את הנבדקים.

המהימנות SPLIT HALF של PIL היא 0.81 (מבחן פירסון), ובתיקון ספורמן – בראון 0.90. בכל שאלה מבין עשרים השאלות, מתבקש הנשאל להגיב על גבי סולם של מספרים מאחד ועד שבע. השאלון מורכב מ-20 שאלות כשלכל שאלה שבעה דירוגים. הציון נע בין 20-140 נקודות. סכום הנקודות הנצברות מציין את עצמתה של משמעות החיים, כך שככל שהוא גבוה יותר, משמעות החיים גבוהה יותר. להלן שתי שאלות לדוגמה:

7	6	5	4	3	2	1	
							1. אני בדרך כלל:
							משועמם
							נויטראלי
							שופע חיים, נלהב, חי.
1	2	3	4	5	6	7	
							2. החיים לגבי נראים לי:
							ללא מטרות
							נויטראלי
							תמיד שגרתיים
							או תכליות
							ולא מעוררים

נלקחו למדגם הסטטיסטי שלנו נחקרים שהשיבו לפחות על שש עשרה מתוך עשרים השאלות. לכן נערך תיאום פקטוריאלי בין אלה שהשיבו על כל השאלות לבין אלה שלא השיבו על כולן. הציון עבור כל נחקר הוא ממוצע הדירוגים שנתקבלו בשאלות שעליהן הוא השיב. לפיכך, נע הציון בין 1-7. ציון של 7 מצביע על פשר חיים גבוה ביותר; ככל שהציון יורד, כן פוחתת עצמתו של פשר זה.

הליך

העברת השאלונים בוצעה באוכלוסיית העבריינים בהתאם לתנאים שניתן היה להשיג. חלק מהנבדקים השיב על השאלונים בבדידות וחלק אחר – בקבוצה. השאלונים הוגשו כחטיבה אחת והועברו על ידי המחבר ומיעוטן על ידי אחת משלוש עוזרותיו.

הובהר לכל נבדק, שהוא מהווה חלק ממדגם אקראי וש מטרת השאלונים היא לבדוק את עמדותיו, תחושותיו ומחשבותיו. כל נבדק ושיב על השאלות בעצמו וללא סיוע, זולתי הבהרות והנחיות כלליות וקבועות, שנאמרו בתחילת המפגש. הובטחה לנבדקים האנונימיות, וכדי למנוע חשדות, הם נתבקשו להחזיר את השאלון המלא ולהכניסו בעצמם לתוך הערימה של השאלונים, במקום שיבחרו הם. נאמר במפורש לנבדקים, שתשובותיהם יהיו חומר גלם למחקר, בלא שתהיה כל אפשרות לחוקרים או לשלטונות הכלא או המוסד לאתר את שאלונם האישי. באוכלוסייה הלא-עבריינית היה ההליך, באופן כללי, דומה. הבהרות וההנחיות הכלליות היו זהות לאלו שנאמרו לאוכלוסיות העברייניות. הנשאלים השיבו על השאלונים באופן אינדיבידואלי, אך הם היו מקובצים בחדר אחד.

ממצאים

1. חרדה (נוירוטיות) ומשמעות חיים (PIL) בכל האוכלוסייה
בדיקת המתאם בין ציון PIL (משמעות החיים) לבין ציון הנוירוטיות נבדק באמצעות מבחן פירסון (R) באוכלוסייה כולה. נמצאה קורלציה של $R = -.53$ עם מובהקות $P < .001$, כלומר, ככל שציון הנוירוטיות עולה, ציון PIL יורד, ולהיפך ככל שציון הנוירוטיות נמוך יותר, ציון PIL גבוה יותר. ממצא זה מאשר את הנחה למתאם שלילי בין מידת החרדה (הנוירוטיות) לבין ציון PIL. קשר זה מתואר בלוח 2.

לוח 2

ממוצעים וסטיות תקן של ציוני PIL והנוירוטיות

הציון	מספר	ממוצע	סטיית תקן	מתאם (R)
ציון בנוירוטיות	446	24.61	11.26	-.53
ציון PIL	446	5.38	.88	$P < .001$

1. נוירוטיות ומשמעות חיים בין הקבוצות
(נבחן המתאם בין ציון PIL (משמעות החיים) לבין ציון הנוירוטיות (עוצמת החרדה) בין שתי הקבוצות, העבריינית והלא-עבריינית. התוצאות מצביעות על מתאם שלילי מובהק, שצל עבריינים כלואים ואצל לא-עבריינים, אף כי הקשר השלילי נראה חזק יותר אצל עבריינים מאשר הלא-עבריינים (לוח 3, חלק א'). במגמה לבדוק האם המתאם שלילי שנתגלה בין הלא-עבריינים לבין העבריינים מתקיים בכל אחת מתת-הקבוצות העברייניות, שבנו וערכנו את אותן בדיקות. נמצא מתאם שלילי מובהק בכל אחת מתת-הקבוצות העברייניות, ומכאן שהמתאם השלילי הינו מאפיין קבוע המשותף לכולם. (לוח 4, חלק ב')

לוח 3

נוירוטיות ומשמעות חיים אצל לא עבריינים ועבריינים לסוגיהם

קבוצה	מספר	ציון נוירוטיות		ציון PIL		מתאם מובהקות (SIGN) P < (R)
		ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	
א. עבריינים ולא עבריינים	140	32.77	9.87	4.78	1.05	.001
	306	20.88	9.80	5.65	.63	.001
ב. קבוצות עבריינים	31	35.88	8.38	4.19	.96	.012
	15	35.66	7.33	4.44	1.14	.048
	58	31.06	11.04	4.95	1.03	.001
	21	34.52	8.70	4.95	.78	.02

3. הקשר בין משתני הרקע לבין נוירוטיות ומשמעות חיים נסינו לבדוק את הקשר בין משמעות החיים לבין ציון הנוירוטיות ומשתני רקע אחדים, דהיינו מוצא ההורים, מוצא האב, מוצא האם, סדר הלידה, מין הנבדק, רמת ההשכלה, ערכים, דעות פוליטיות, הגדרה עצמית לדתיות והגיל. נמצא כי עוצמתו של המתאם השלילי נותר בעינו, בלא שהושפע על ידי המשתנים הללו (ראה נספח א').

4. אקסטרורטיות ומשמעות החיים בחינת המתאם בין ציוני משמעות החיים לבין ציוני האקסטרורטיות הצביע על היעדר מתאם מובהק. לא נמצא מתאם מובהק גם כאשר נבחן הקשר שבין שני משתנים אלו באוכלוסיות כנפרדות של עבריינים ושל לא עבריינים (לוח 4).

לוח 4

אקסטרורטיות, משמעות חיים ונוירוטיות

קבוצה	מספר (N)	ציון האקסטרורטיות		ציון PIL		מתאם מובהקות (SIGN) (P)
		ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	
כל האוכלוסיה	(446)	25.05	5.28	5.38	0.88	P=.66
עבריינים	(140)	26.30	6.18	4.78	1.05	P=.47
לא-עבריינים	(306)	24.48	4.71	5.65	.63	P=.29

המתאם בין ציון משמעות החיים לבין ציון האקסטרורטיות נבדק גם בקשר למשתני רקע נוספים, כפי שנבדקו לעיל בקשר לנוירוטיות ולמשמעות החיים, ובכל המקרים לא נמצא מתאם מובהק.

5. הרמות השונות של נוירוטיות ומשמעות החיים

בחינת הקשר בין ציון הנוירוטיות ובין משמעות החיים, מצביעה על מגמתיות ברורה. ככל שמידת הנוירוטיות נמוכה יותר, נמצא הציין המכטא את משמעות החיים גבוה יותר. מגמה זו אנו מוצאים בבחינת אוכלוסיית הכלואים כקבוצה אחת, וכן כאשר אנו בוחנים את האוכלוסיה על פי גיל או מין. קשר זה מתואר להלן בלוח 5. סולם הנוירוטיות חולק כך, שהתקבלו ארבע קבוצות: הקבוצה הראשונה כללה את בעלי רמה החרדה הנמוכה, מציון 0 ועד 24. בקבוצה השניה הכללנו את הנבדקים הראשונים (ציון ציון 0-24) והוספנו עליהם את בעלי הציון מ-25 ועד 36, כשטווח ציון הנוירוטיות של הקבוצה השניה היה מ-0 ועד 36. הקבוצה השלישית הורכבה מבעלי ציון בינוני ועד גבוה, לאמור מ-25 ועד 48, ולבסוף, הקבוצה הרביעית, כללה רק את בעלי רמת החרדה הגבוהה, שציונם הממוצע נע בין 37 לבין 48. בלוח זה ראוי להתעכב ולבחון את אותם 23 עבריינים כלואים בעלי ציון נמוך של נוירוטיות (0-24) ויחסית לאחרים, בעלי משמעות חיים גבוהה. יתכן והתרומה ל-P הגבוהה אצלם נובע, בין היתר, מעבריינותם עצמה. ממצא זה אינו תואם את השערותיו של פרנקל ועוד נתעכב עליו להלן.

לוח 5

רמת הנוירוטיות ומשמעות חיים בקרב עבריינים

כל העבריינים N = 23	נשים מבוחרות N = 4		מבוגרים N = 15		צעירים N = 4		ציונים ומתאם	רמת הנוירוטיות
	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן	ממוצע סטיית תקן		
5.6 .99	17.34 5.56	2.51 -.86	20.5 5.7	6.12 .82	15.60 5.81	1.25 1.4	20.75 4.72	נוירוטיות PIL 24-0
* P < .006	-.23 .09	* P < .03	-.12 -.31	* P < .05	-.08 -.39	P < .004 *	-1.90 -.07	מתאם (R)
8.04 .90	25.88 5.16	6.54 .75	29.3 5.27	8.84 .85	23.28 5.39	5.38 .90	28.46 4.59	נוירוטיות PIL 36-0
6.11 .90	37.21 4.51	5.72 .68	37.82 4.78	6.13 .92	36.46 4.65	6.39 .88	38.03 4.11	נוירוטיות PIL 48-25
3.06 .91	41.68 4.22	3.2 .52	43.0 4.43	2.78 .98	40.65 4.41	3.02 .88	42.68 3.82	נוירוטיות PIL 48-37
P = .058	-.27	* P = .058	.28	* P = .058	-.19	* P = .058	-.44	מתאם

סומה נוכבית (*) כאשר המתאם בין ציוני הנוירוטיות ו-PIL לא נמצא מובהק

6. משמעות חיים אצל עבריינים ולא-עבריינים

העבריינים הכלואים שבמדגם הנחקר היו ברובם (94) גברים ומיעוטן (21) נשים; הגברים היו בחלקם (35) צעירים ובחלקם האחר (59) מבוגרים. מיעוטם (15) התאפיין בכך שהיה מכור לסמים. כשתלקנו את קבוצות העבריינים לפי האיבחון הפיזיולוגי (גיל, מין) או ההתנהגותי (סמים), נמצא כי מיון משמעות החיים (PIL) של העבריינים הצעירים היה הנמוך מכולם והוא היה שונה באופן מובהק מאלה של העבריינים המבוגרים ומשל העברייניות.

ציון ה-PIL של האוכלוסייה הלא-עבריינית, נמצא שונה במובהק מזה שנמצא באוכלוסייה העבריינית (לוח 6).

לוח 6

ציון PIL בקרב עבריינים (לסוגיהם) ולא-עבריינים

קבוצה	לא-עבריינים	כלואים צעירים	כלואים מכורים לסמים	כלואים מבוגרים	כלואות מבוגרות
מס' נבדקים N	280	35	15	59	21
ממוצע PIL	5.65	4.26	4.44	4.96	4.95
SD	.65	.94	1.14	1.02	.78

ההבדלים בין הקבוצות בציון PIL נמצא מובהק ($F=38.64, DF=1.4; P<.001$). בניתוח SCHEFFE להשוואת זוגות נמצא הבדל מובהק ברמה של $P<.05$ בין הלא-עבריינים לבין יתר הקבוצות, וכן הבדל מובהק $P<.001$ בין העבריינים הצעירים לבין העבריינים המבוגרים ובניהם (הצעירים) לבין העברייניות.

דיון

א. העצמת ה"אני" כדרך לצמצום השפעת החרדה

הממצא הברור, המצביע על מתאם שלילי בין ציון הנוירוטיות (מידת החרדה האישיותית) לבין ציון PIL (משמעות החיים), וכן היעדר השפעה של משתני הרקע על קשר זה, מאשר את השערתנו, כי משמעות החיים שהאדם בונה לעצמו, מהווה כוח ראשוני המעצם את ה"אני", ומאפשר לו להתגבר על מטען אי-היציבות שבו. נראה לנו, כי משמעות החיים שנמדדה בציון קרומכך, ושאותה בונה הפרט, אינה מנגנון הגנה אלא גורם יסודי המשפיע על תהליכי הנפש. השאיפה למשמעות חיים ולפשר קיומי מהווה, כנראה, כוח ראשוני, שיש בו כדי להשפיע על תהליכים נפשיים אחרים המתקיימים בנו. בשיטתו של פראנקל, משמעויות ערכיות אינן מנגנוני הגנה, תצורור תגובה ועידונים (1970, עמ' 119). המתאם בין ציון הנוירוטיות לבין ציון משמעות החיים אינו תלוי במשתני הרקע שנבדקו. קיים, אפוא, קשר בסיסי בין הנוירוטיות לבי הנוירוטיות לבין משמעות החיים. לממצא זה השלכות קליניות, הכוונת היחיד הנוירוט אל ההכרה המלאה במשימת חייו, העמדתו בפני משימה זו, ופתיחת חושינו להכר

מלאה יותר במשימה זו, בדרך שהותוותה על ידי ויקטור פראנקל, תסייע בחיזוק ה"אני" ובכך תמצמם את השפעת החרדה המפעמת מתוכו.

חשוב להביא למודעותו של הפרט, כי חיפוש משמעות להוויה האנושית בכלל, ולהוויתו האישית בפרט, וכן התקשרותו לאותה הוויה שנמצאה, כשהיא מלווה בעשייה, גוררת לחריגה מהגבולות המצומצמים שבהם היה נתון ה"אני". התעצמות ה"אני" מעניקה תחושה של יכולת ושל מסוגלות המאפשרת לפרט לנטרל את השפעתה השלילית של החרדה. מתקיימת כאן, כנראה, יצירה תמידית של יש. מערכת הערכים הנבנית על ידי האדם מספקת את אותו "משהו משמעותי", שלמענו טוב לחיות. שאיפה זו לפשר אם היא מתגשמת, הרי שהיא יוצרת יציבות. בודקים אנו עתה האוכלוסיות המגדירות את עצמן כבעלות משמעות חיים, וכן אוכלוסיות הנמצאות במסגרות המכריזות על עצמן כמייצגות משמעות חיים, וכנגדן בודקים אנו אוכלוסיות ממסגרות אחרות. מחקרים אלו נערכים בישיבות "ההסדר", בישיבות בעלי תשובה, בישיבות תיכוניות, בין יוצאי קיבוצים, בין חברי קיבוצים ומושבים שיתופיים דתיים וחילוניים, וכן בפנימיות דתיות וחילוניות. אנו מצפים כי הממצאים אותם נקבל יחזקו את הממצא שבמחקרנו זה ויאוששו את הנחתנו כי המשמעות הקיומית שהאדם בונה לעצמו מאפשרת לו להגיע ליציבות נפשית גבוהה יותר. מציאת הפשר הקיומי יוצרת, כנראה, שינוי ב"אני" ואינה רק התבטאות של ה"אני". נראה לנו, כי צודקת טענתו של פראנקל (1970; עמ' 121), כי התהליך שחייב לעבור האדם הוא של מציאת הפשר בתוכו, אשר מביא לידי העצמת ה"אני" שלו. גילוי הכוחות בתוכי עצמיותו מאפשרת את השינוי המהותי ב"אני", המעניק את כוח ההתגברות על החרדה.

התעצמות ה"אני" תיתכן בדרכים שונות. קיומה של משמעות החיים היא אחת מהדרכים המאפשרות ל"אני" להתגבר על לחצים פנימיים ומערערים. החרדה היא התולדה של תהליכי ההדחקה, ובכוחה של התעצמות ה"אני" לצמצם את השפעתה השלילית.

אנו מניחים, בעקבות אנה פרויד, כי אכן תהליכי ההדחקה התקיימו בילדות הרכה, והם מוסיפים להתקיים ולהשפיע על המשך החיים. תהליכים אלה גוררים הדחקה של אירועי חיים ושל חוויות שליליות התורמים להיווצרותה של אי היציבות הדינמית, הנמדדת בציון הנוירוטיות. ציון הנוירוטיות הוא ביטוי חיצוני למערך הנפשי הפנימי, שעה שהוא משפיע על הפרט ותיפקודיו השונים. התעצמות ה"אני", היא האמצעי החשוב לייצוב הפנימית. מתן משמעות לחיים, נמצא כגורם המסייע להרחבת ה"אני" ולהעצמתו.

נראה לנו חשוב לבחון גורמים נוספים, ולבדוק אם אף הם משפיעים על ההעצמת ה"אני". למשל, המרכיבים השונים המהווים את הדימוי העצמי. יתכן ונמצא, כי השפעתם הינה שוות ערך למשמעות החיים. בדומה, חשוב יהיה לבחון את השפעתו של תהליך "החזרה בתשובה". תהליך "החזרה בתשובה" כולל בתוכו את ההתבטאות של הבחירה, את החיפוש אחר האמת המוחלטת, את מציאותה של אותה תשובה מתוך עצמיותו פנימה, וכן את ההידבקות באידיאה נשגבה היונקת, על פי השקפתו של החוזר בתשובה, מהאלוקות עצמה. האדם נדרש לחיות על פי מערכת ערכים ברורה, והוא חייב לחרוג באמצעותה ממצב של "צמצום ה"אני", בו הוא נתון, למצב של "הרחבת אני". הוא והערך הוא והאלוקות. ב"אורות התשובה" (פרק טו), מדגיש מרן הרב קוק ז"ל, כי באמצעותה של התשובה, מסולקת החרדה שבאדם ומוענקת לו השמחה. התשובה היא "יסוד כל המעלות הטובות". באמצעותה של תשובה מסולקת "המחשבה העצבנית" ולדעתו: התשובה, "היא מקור השמחה".